

בין דיאלוג לשיחה בטלה

מאת נחום לאם

בויכוח המתנהל בציבור היום, נהפך מושג "הדיאלוג" לסיסמה פוליטית-חברתית, וכמעט שקיפת את משמעותו המקורית. תומכי תנועת הדיאלוגים אינם יכולים לתבין את התנגדותם של שלומי אמוני ישראל אל מה שנראה בעיניהם של שוחרי הדיאלוג כסתם דושיה נימוסי ותרבותי. אולם דא עקא, שאם נתרוקן העיון הדיאלוגי מתוכנו האמיתי, אין צורך בו כלל וכלל; ואם עמד בו תוכנו — הריהו מלא סכנות נסתרות, ואף גובל במעשה הבלות.

"דיאלוג" — מונח שנחתך בבית-מדרשו של מארטין בופר וקיפל דחיפה חדשה ע"י הכנסייה הקאתולית — אינו סתם שיחת-חולין בין חברים שרוצים לגלות רצון טוב איש לרעהו. על שיחת-חולין מעין אלו לא קרא אדם תגר מעולם — ומעולם גם לא הוכיח משהו שיש בהן איזו תועלת קיימת. בארצות-הברית יש לנו ניסיון בן כמה שנים של "גוד ויל" בין יהודים ונוצרים, ומצאנו שיצא שכרו בהפסדו, הפסד שבשטחיות איומה המכסה טפחים מן האמת הדתית ואינה מגלה אפילו משהו מן ההבנה וההתבוננות הדתית.

ובכן, מהי משמעותו האמיתית של הדיאלוג? הדיאלוג הוא עימות (קונפֿרונטציה) אידיאולוגי של שני אישים, שכל אחד מהם מאמין באמת בדיעותיו שלו. בעימות זה כל צד מעמיד את ה"לוגוס" שלו מול של חבירו, עד ששניהם פועלים זה על זה ומושפעים זה מזה — וסופו של מאורע זה מי ישורנו. כמעט מן הנמנע שלא יחול שינוי, פחות או יותר חשוב ויסודי, בעמדתו של כל אחד מן הצדדים עם גמר הדיאלוג. והוא אומר, דיאלוג אינו סתם שיחה או חילוף רעיונות בעלמא. בדיאלוג אני מעמיד את כל השיטה והאמונה שלי (על נושא הדיאלוג) במבחן, וכן עושה הצד שכנגדי; וכתוצאה הפעולה ההדדית הזאת אני מצפה לשינוי-ערכי, שמכוחו אתעלה ואתרום להשגה יותר נשגבה באמת. העימות הזה דורש מירוח אישי ביני לבין הדיוע או האמונה שלי, כדי שעליידי כך אוכל לדון בה, כשהיא עומדת מול זו של עמיתי.

מכאן שהדיאלוג משמש מכשיר נאמן לבירור ההעיונות ולזיכוי המושגים — בתנאי שהצדדים המשתתפים בדיאלוג יכולים להגיע לאותו מירוח, שהוא חיוני לכל תהליך הדיאלוג. ברם, אם מושגים אלה, העומדים למבחן בדיאלוג, הם חלק מעצם נשמותי ואישיותי עד שאי אפשר לי לקיים מירוח זה ביני לבינך, הרי כל העימות הוא גייעת שווא, שכן עליידי הדיאלוג ביטלתי רעיונותי כליל והם עתה נטולי חשיבות בשבילי. לפיכך, אם המדובר הוא בשיטה פוליטית או פלפלת, במושג פילוסופי או אמנותי, אף-על-פי שהם חביבים עלי, יכולני להגיע לידי מירוח זה ולהעמיד את דיועתי למבחן עליידי דיאלוג. אבל אם המדובר הוא בעקרונות שאינם שלי אלא בי בעצמי, לא רק מושגים שקיבלתי אותם באופן הגיוני או ניתוחי (ואפילו אמוציונלי) אלא שנעשו לעצם מעצמי ובשר מבשרי, מורששים בקרב גפשי עד שאני והמושג אחד אנו, חטיבה אורגנית אחת — הרי כל הדיאלוג הוא דבר בטל ומיותר ואינו אלא אחיזה עינים. הלא בכגון זה מן הנמנע שאתרחק מן המושגים האלה עד כדי שאוכל לעמת אותם מול מושגים שונים מהם ומנוגדים להם של משהו אחר — כיוון שאין הללו סתם "מושגים" יבשים וקרים, מופשטים ובלתי-אישיים, אלא חלק מעצמותי וישותי.

היוצא מזה, שדיאלוג תיאולוגי — עימות עמוק זה של עקרונות כל חיי, ההעיונות הנשגבים המגדירים בעיני את גורלי וייעודי ומדריכים אותי אליהם — הוא מעשה הבלות. אדם קרוב אצל עצמו, ואי אפשר לו להתרחק מעצמותו. מושגים דתיים ניתנים להביעם ולציירם על דרך הסברה והוויכוח, אבל בעצם הם קיומיים (אכסיסטנט) ד"ר לאם הוא רב בבית-הכנסת של "המרכז היהודי" בניו-יורק, פרופסור לפילוסופיה בשיבה-אוניברסיטה, מייסד הרבעון למחשבת ישראל "טראדישן" ועורכו לשעבר.

ציאליים). והם נובעים ועולים ממעני החוויה והמציאות. "מושגים" כאלה אינם יכולים בקנה אחד עם מושגים מקבילים של מאמין אחר בן דת אחרת. הם אישיים, יש להם ממדים היסטוריים שאינם נתונים להשוואה ולהתמודדות, וקל-לחומר שאינם ניתנים למשא-ומתן וחליפין. אותו המירוח האישי, המצדיק את הדיאלוג בנושאים אחרים, פוסל אותו לחלוטין בתחום הדת והאמונה.

יסוד זה של הבלעדיות שבאמונה הדתית לגבי המאמינים, כתוב בתורה, ושנוי אצל חכמי ישראל בימי הביניים, ומשולש בקבלה. בלעם כבר הכיר ב"עם לבדד ישכן", שנאסרה עליו ההתחננות עם עובדי אלילים, והדתות האחרות של אותה תקופה נקראו בפיו בשם "תועבה". הרמב"ם, בחלק שלישי של המורה, נימק הרבה ממצוות התורה כאזהרות להתבדלות וסייגים למניעת החיקוי של חוקות הגוים. והזהר (ויקהל ר"ג, ע"א) ראה במצוות שבת את העיקר הזה: "ביני ובין בני ישראל" ... ולא נתנו לגויי הארצות" ... "גוי ששבת חייב מיתה". הערב-רב, לפי הזהר, בעט בשבת דווקא מפני טיבה זה והסית את העם לפולחן העגל כדי לשתף גם את האינדיהדי בדת ישראל, כעין תנועה אויקומנית תנכית ...

תנועת הדיאלוגים בימינו מתעלמת מן הסגולה המיוחדת הזאת של הדת בכלל ושל היהדות בפרט. מקורה בליברליות מופרזת המשווה קטן וגדול, ודנה את השינויים שבין הדתות כעניינים צדדיים, דברים של מה-בכך, כדיעות פילוסופיות גרידא או דוגמות טפלות. השקפה זו, המתאמרת להיות כביכול תפיסה חובקת ורחוקת עולם, עיוורת היא לגמרי ואינה רואה את טיבה האמיתי של הדת ככוח קיומי והיסטורי.

נוסף על אי-רגישות זו למשמעותה הדקה והמעודנת של הדת כתופעה אישית ואינטימית, לקויה תנועת הדיאלוגים בימינו ובתמימות ראויה לחמלה. דוגמא רבת-למד הוא מאמר המערכת של "הדואר" ("ב באדר ב' תשנ"ז), המהלל ומשבח את "התנועה הנוצרת" של ההגמונים הקא-תוליים, המזמינים אותנו להשתתף עמם בדיאלוגים תיאולוגיים. הוא דוחה את האיסוסים של "הקיצוניים" והחוש-שנים" כלאחר-כך, ושמה אלי גיל ועל שההגמונים יימנעו, לפי הבטחתם, מכל ניסיון של עשיית נפשות בעצם המיפ-גשים. כנראה, הוא מוותר להם על פעולתם המיסיונרית (שהיא עיקר בדתם) לפני הדיאלוגים ולאחריהם. ידועה לנו חקירת חכמי התלמוד על "פלגינן דיבורא", אבל האומנם הוחלט ש"פלגינן גברא"? ההגמון שרואה אותי היום כמטרה לחיצי דתיים, כמועמד לשמד, יקבלני מחר כבעל עמידה דתית אבטונומית הראויה לכבוד? וכלום אין משום סילוף ולעג בהזמנתם של ההגמונים לתפילות משותפות של קאתולים ויהודים? (מעניין, שההתפתחות לקראת תפילות משותפות כאלו באה דווקא מאותם היהודים שאינם מתפללים כל עיקר ...)

עם כל זה, אינני שולל את ערכה של כל שיחה שהיא בין נציגי הדתות השונות. יש הבדל — ומורי ורבי הגרי"ד סולובייצ'יק שליט"א קבעו במסמרות להדרכת הציבור האורתודוקסי — בין דיאלוגים דתיים לשיחות על נושאים אחרים, תרבותיים-כלליים ופוליטיים-סוציאליים, בין אישים דתיים. וההבדל הזה, לדעתי, בריא ואיתן ואף בן-ביצוע.

ידוע אני, שחילוק זה אינו מתקבל לא על העתם של המחייבים דיאלוגים דתיים, ולא על הנוהרים מכל מגע שהוא בין הדתות, ואפילו בעניינים שהם לכאורה חילוניים. אני מודה שפעמים החילוק הזה הוא דק ולעיתים גם מעורפל, ושסכנות צפונות בו. אולם אין זאת אומרת, שהחילוק הוא בדוי ובנוי על דברים בטלים ובוקי סריקי (*). כל חילוק שאדם מחלק ניתן לעירפול ועימעום, ואפילו לעיקום ועיוות. בשטח המעבר והביניים; ואין לך שאיפה אצילה בתולדות האדם שאין בצדה ספנת הסילוף וההשחתה. אבל אין בדבר זה כדי אמתלה להסתייג מכל חילוק, דבר שכל ההיגיון בנוי עליו (אם אין הבדלה, דעת מניין?). ולפסול כל שאיפה אנושית.

השואל ישאל: כלום באמת יש הבדל בין נושא דתי

לנושא אחר בדיאלוג, אם סוף סוף האישיות הדתית דנה על כל עניין חשוב וחורצת משפטה עליו מתוך שיקולים דתיים והשקפת-עולם דתית? דרך משל, כלום אין היהדות והנצרות מסתפלות בתופעות העניות והעשירות ובאספק-לריות שונות זו מזו ומעמדות-תצפית שונות? ואם כן, האם לא הדרא קושיא לדוכתה? *

על שאלה זו יש להשיב, שבכל זאת יש הבדל מהותי בחבר, אם נקודת-הכובד של השיחה היא עיקר דתי טהור או שהיא עניין חילוני כל-עולמי. אם, למשל, הנושא הוא עניות, שיווי זכויות, ניבול-פה בספרות, וכדומה — הרי עומדת לפנינו בעיה כללית שדורשת את-פתרונה באופן מעשי בחברה, המזוגה מכל העדות ומכל הדיעות. בחברה מעורבת (פלורליסטית), אפשר לדון ובעיות כאלו שהן עצמן אינן דתיות אלא שיש להן בחינות דתיות רבות-משקל, מבלי להיכנס בעבי הקורה הדוגמית; אפשר אפילו לבוא לידי מסקנה משותפת פחות או יותר, כאן נקודת-המוצא של כל אחד ואחד שונה ובכולה משל חברו לשיחה, והוא מסיק מסקנותיו בעניין הנדון מתוך רקע דתי מיוחד, מבט סגולי על אלקים, אדם, סבל, מין, שלום, וכדומה — אבל אין השיקולים הדתיים האלה לכשעצמם משמשים חומר לזיכוח או לניתוח פנימי. (ולא זו בלבד, אלא יש שהיהודי הדתי ימצא צד שיתוף מרובה יותר בין השקפתו על הבעיות החברתיות האלה לבין השקפת הנוצרי המאמין — הואיל ושניהם מאמינים באל-על-טבעי ובמציאות נשמה וצלם אלקים — משימצא בין דיעותיו שלו ודעותיו של היהודי החילוני שאינו מאמין ביתרון האדם מן הבהמה). מה שאין כן בדיאלוג תיאולוגי, שעצם עיקרי האמונה מהעלים לדיון ולמיבחן, דבר שהוא לדעתי, מופרך מעיקרו, לא-רצוי, וגובל באבסורד. בשיחה כללית, הנושא הכללי הוא יחסי, ניתן לפרשנות ושיקולים; אבל העמדה הדתית קבועה ואינה זזה ממקומה. כנגד זה בדיאלוג התיאולוגי הטלתי את כל עקרונותי הדתיים לתוך קדירת השיחות, והתבטל העולה מכל זה הריהו תערובת של מין בשאינו-מינו, ומי יודע אם איזה ועיקרון חיוני לא יאבד בטל בשישים באותה פשטידה תיאולוגית. כשאני לעצמי, אינני מוכן להעיד על כשרותה ...

במה שאמרנו עד כאן עוד לא יצאנו ידי חובתנו. לא נדרשנו כלל לכמה וכמה פרטים מאוד חשובים, שבלא הם אין להחליט לא להלכה ולא למעשה על הנידון. לדוגמה, מי ומי הם המשותחים, כשרותו של המשותח הנוצרי (שתשובתו על עוון שתיקתו בעת השואה היא לרוב פגומה), כשרותו של המשותח היהודי (האם הוא באמת מייצג את התורה השלימה שלנו?), ועוד שאלות שעם היותן טפלות לבעיה המרכזית, אין לזוז מבלי לדון בהן ובכובד-ראש ובדחילו.

ולא זו אף זו, גם למעשה לא תרוויח היהדות כלום מדיאלוגים מודאגים אלה, וירושלים תוכיח: בעת הספנה נשתתקו המשותחים הנוצרים, ובעת הניצחון הישראלי היו הם הראשונים לדרוש בינאום עיר הקודש. ואם כן, מה לנו ולצרה זאת? יתר על כן, בעת התמוטטות דתית והתפוררות עדתית, למה לנו לרעות בשדות אחרים? למרבה הצער נעקרו המוני בית ישראל במדינה זו משרשי היהדות. ספנת ההתבוללות אורבת לנו ומתעללת בנו על כל צעד ושעל. האם נימלט מן הטמיעה ומן הטמיון ההיסטורי דווקא עליידי דיאלוגים עם נוצרים? מי שפגע בו הארי, כלום יינצל ממנו עליידי שיכנים את ראשו לבין שינוי? וכי בשופטני עסקינן? *

לא תהיגיון ולא הדת ולא ההיסטוריה מחייבים את הדיאלוגים התיאולוגיים האלה, שהותרם-שלא-בקדושה היתה בוותיקאן וברומי, ולידתם במשרדי התעמולה של אירגונים יהודים המבקשים מוצא לכספי תקציביהם המ-פוטמים. הדיאלוג היחיד הראוי לתשומת לבנו ולכל מאמ-צינו הוא, כדברי הזהר שהבאנו לעיל: "ביני ובין בני ישראל". כל דיאלוג בין היהדות לדתות אחרות בענייני עיקרי האמונה אינו אלא שיחה בטלה והיסח הדעת מן הדיאלוג האצילי בין היהודי ואלהיו.

(*) = האם לא חזרה השאלה למקומה?

(*) = כלום יש לנו עסק בשוטים?

(*) = בקבוקים ריקים, ומשמעו הרים ריקים ונטולי סעם.